

Zasady ładu przestrzennego na przykładzie parku krajobrazowego „Dolina Baryczy”

Beata Warczewska

Regulations of
Spatial Order.
Example of
“Dolina Baryczy”
Landscape Park

Wstęp

Introduction

Cechą charakterystyczną współczesnego świata jest wzrost dynamiki zmian, ich zakresu oraz tempa. Zmiany dokonujące się w sferze społecznej i gospodarczej mają swoje odzwierciedlenie w przestrzeni, w środowisku naturalnym i kulturowym.

Rozwoju społeczno-gospodarczego nie da się oddzielić od środowiska przyrodniczego. Człowiek zaspokajając swoje potrzeby korzysta z zasobów przyrody. Często zasoby te są ograniczone, a część z nich już wyczerpana [Mierzejewska 2003]. Współczesny rozwój społeczno-gospodarczy ma być realizowany (ukierunkowany) zgodnie z zasadą rozwoju zrównoważonego (ekorozwoju). J. Kołodziejski zaproponował przyjęcie paradygmatu rozwoju zrównoważonego, jako podstawy w dążeniach do osiągnięcia ładu zintegrowanego [Kołodziejski 2001]. Ład zintegrowany łączy w sobie ład: społeczny, ekologiczny, ekonomiczny i przestrzenny.

Wyjaśnienie pojęcia ładu przestrzennego

Explanation of the idea of spatial order

Rozwój zrównoważony J. J. Parysek definiuje jako *proces, (model) rozwoju, w którym założenia roz-*

woju społeczno-gospodarczego wynikają z przyrodniczych uwarunkowań i nie naruszając równowagi ekologicznej, gwarantują przetrwanie obecnym i przyszłym pokoleniom [Parysek 2006, s. 94]. W definicji tej podkreślone są relacje pomiędzy podsystemem społeczno-gospodarczym a podsystemem przyrodniczym. Zasady rozwoju zrównoważonego zostały sformułowane w Raporcie Brundtland „Nasza Wspólna Przyszłość” a następnie w Agendzie 21 [Koc 2004]. Agenda 21 jest dokumentem programowym, który przedstawia sposób opracowania i wdrażania programów zrównoważonego rozwoju w życie lokalne. Dokument ten został przyjęty na II Konferencji w Rio de Janeiro „Środowisko i Rozwój” organizowanej z inicjatywy ONZ w 1992 roku. Polska wersja ukazała się w roku 1993 w opracowaniu pt. „Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój”. W Polsce zasada zrównoważonego rozwoju zyskała rangę konstytucyjną – została zapisana w art. 5 konstytucji RP. Pojęcie rozwoju zrównoważonego (ekorozwoju) zostało także zdefiniowane w ustawie prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 roku, w której czytamy, że rozwój zrównoważony jest to *taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działalności politycznej, gospodarczej, społecznej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu zagwarantowania możliwości*

Ryc. 1. Zabudowa wsi Brzostowo w otoczeniu pól uprawnych, łąk i lasów

Fig. 1. Buildings in Brzostowo village surrounded by fields, meadows and woods

zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli, zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń (rozdz. 2, art. 3).

Integralną częścią zrównoważonego rozwoju jest ład przestrzenny, będący składową ładu zintegrowanego. Ład przestrzenny jest dobrem społeczności lokalnej, wartością przez tę społeczność przyjmowaną i akceptowaną oraz celem, który zamierza się osiągnąć w gospodarce przestrzennej [Parysek 2003].

Ład przestrzenny jest różnie definiowany, a rozszerzenie tego pojęcia poza zakres czysto estetyczny nastrocza trudności w jednoznacznym rozumieniu. Jak pisze Florian Znaniecki *ład w potocznym znaczeniu jest pojęciem wartościującym pozytywnie (...) bezład to pojęcie wartościujące negatywnie, które oznacza bądź naruszenie istniejącego ładu, bądź brak ładu tam gdzie być powinien* [Znaniecki 1971, podano za Jałowieckim 2003]. Rzeczownik „ład” jest etymologicznie związany z przymiotnikiem ładny, co wskazuje na estetyczne powiązania znaczenia tego terminu [Gorzela 2003].

W obowiązujących przepisach dotyczących planowania i zagospodarowania przestrzennego wskazuje się ład przestrzenny jako podstawę działań planistycznych. W ustawie

o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym zamieszczono wyjaśnienie pojęcia ład przestrzenny. W artykule 1 ustawy czytamy:

1. Ustawa określa:

- 1) zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej;
- 2) zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy – przyjmując ład przestrzenny i zrównoważony rozwój za podstawę tych działań.

2. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza:

- 1) wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury;
- W artykule 2 ustawy zamieszczono definicję ładu przestrzennego:

Ileć w ustawie jest mowa o:

- 1) *ładzie przestrzennym – należy przez to rozumieć takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne.*

Ład przestrzenny jest rozpatrywany w różnych skalach plani-

stycznych (planowanie krajowe, regionalne, miejscowe), skutkiem prawidłowego kształtowania ładu przestrzennego jest harmonijne funkcjonowanie i rozwój obszaru, a więc możliwie jak najlepsze zaspokojenie potrzeb mieszkańców oraz eliminacja konfliktów przestrzennych. *Wprowadzenie ładu przestrzennego to wprowadzenie właściwych (harmonijnych) relacji pomiędzy poszczególnymi uwarunkowaniami oraz kierunkami rozwoju, rozumianymi jako wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne* [Warczevska, Warczewski 2008, s. 44].

Charakterystyka obszaru badań

Characteristic of researched area

Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy” został ustanowiony rozporządzeniem Wojewody Kaliskiego i Wojewody Wrocławskiego 3 czerwca 1996 r. (ryc. 1).

Celem utworzenia parku krajobrazowego jest ochrona cennych walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych. Ustanawia się go szczególnie na terenach, które nie uległy presji antropogenicznej. Zachowane cenne walory przyrodnicze, krajobrazowe oraz zabytki kultury są wielką wartością obszaru, stanowiąc podstawę do kształtowa-

nia jego tożsamości. Obszar Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” zajmuje 87040 ha i rozciąga się na terenie 10 gmin. Trzy z nich to gminy województwa wielkopolskiego (Odolanów, Przygodzice, Sośnie), siedem znajduje się w granicach województwa dolnośląskiego (są to: Cieszków, Krośnice, Milicz, Prusice, Trzebnica, Twardogóra, Żmigród). Największą z gmin jest Milicz (powierzchnia ogólna 435 km²), najmniejszą gmina Odolanów (powierzchnia ogólna 136 km²). Gęstość zaludnienia, czyli liczba osób przypadająca na 1 km² jest w opisywanych gminach różna, najwyższa jej wartość (dla terenów wiejskich) występuje w gminie Odolanów (102 osoby na 1 km², dane na rok 2006), najniższa w gminie Sośnie (35 osób na 1 km², dane na rok 2006). Według podziału M. Baranowskiej-Janoty [podano za: Ptaszycka-Jackowska, Baranowska-Janota 1998]. Park krajobrazowy „Dolina Baryczy” jest obszarem o średniej i dużej intensywności wykorzystania terenu wyrażonej gęstością zaludnienia. Szczególnie na terenie gminy Milicz występuje duże zagęszczenie jednostek osadniczych. We wszystkich wymienionych gminach dominującym działem gospodarki narodowej jest rolnictwo, w poszczególnych gminach dominuje gospodarka stawowa (gmina Milicz), kierunek roślinny (gmina Żmigród) lub gospodarka leśna (gmina Sośnie). Lasy stanowią olbrzymie bogactwo przyrodnicze i gospodarcze analizowanego obsza-

ru, wzbogacają krajobraz oraz tworzą potencjalną atrakcję turystyczną.

Obszar Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” wyróżnia się licznymi, często mającymi dużą powierzchnię stawami hodowlanymi, największy staw kompleksu Radziądz – Staw Stary ma powierzchnię 300 ha, mniejszy od niego staw kompleksu Ruda Sułowska 284 ha. Obfitość przyrodnicza obszaru jest uzupełniona bogactwem środowiska kulturowego. Niemal w każdej miejscowości Parku znajduje się obiekt cenny kulturowo (ryc. 2).

Zasady ładu przestrzennego¹

Regulations of spatial order

Sformułowanie zasad związanych z przyjętą przez społeczność określonego terytorium hierarchią wartości w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym pozwoli na określenie istoty ładu przestrzennego rozpatrywanego obszaru. U podstaw tych rozważań winny leżeć następujące przesłanki: 1. Głównym celem rozwoju społeczno-gospodarczego jest zaspokojenie podstawowych potrzeb całego społeczeństwa i poszczególnych jednostek, zarówno współczesnego pokolenia, jak i pokoleń przyszłych; 2. Działalność człowieka nie może powodować zmniejszania istniejących zasobów, w szczególności przyrodniczych, lecz powinna

sprzyjać ich zachowaniu, a nawet powiększaniu, by dać możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb przyszłym pokoleniom.

Pojawiają się w literaturze próby ustalenia uniwersalnych zasad ładu przestrzennego bez odniesienia do specyficznych warunków miejsca [porównaj: Lorens 2003]. Mają one, więc duży stopień ogólności. Zasady takie należałoby konstruować w oparciu o analizy uwarunkowań każdego rozpatrywanego obszaru. Szczególnie postulat ten dotyczy obszarów wyjątkowych, wyróżniających się, jak np. obszary chronionego krajobrazu czy inne podlegające różnym formom ochrony. W każdym z tych obszarów priorytetową zasadą będzie szczególna dbałość o wartości stanowiące podstawę ochrony.

Zasady ładu przestrzennego w Parku Krajobrazowym Dolina Baryczy:

1. Szczególna dbałość o środowisko przyrodnicze i jego ochrona.
2. Ochrona walorów krajobrazu, dbałość o zachowanie poszczególnych jego komponentów.
3. Konsekwentne dążenie do zaspokojenia potrzeb społeczności lokalnej. Tworzenie wysokiej jakości życia mieszkańców.
4. Budowanie tożsamości miejsca², kształtowanie poczucia „patriotyzmu lokalnego”.
5. Minimalizacja konfliktów funkcjonalno-przestrzennych (szczególnie ograniczenie konfliktów na styku zagospodarowanie przestrzenne – środowisko przyrodnicze).

Ryc. 2. Harmonijna zabudowa wsi Czatkowice

Fig. 2. Harmonious buildings in Czatkowice village

6. Racjonalne gospodarowanie przestrzenią (oszczędne gospodarowanie przestrzenią niezurbanizowaną, intensyfikacja zagospodarowania na wyznaczonych obszarach).
7. Rozwój preferowanych funkcji gospodarczych (gospodarka stawowa, gospodarka leśna, turystyka, rekreacja, rolnictwo ekologiczne, bartnictwo, uprawa i przetwórstwo ziół, łowiectwo, hodowla owiec).
8. Szczególna dbałość o walory estetyczne i kompozycyjne przestrzeni oraz tworzenie wysokiej jakości przestrzeni i walorów środowiska kulturowego [porównaj: Borys 2004].

Dwie pierwsze zasady dotyczą dbałości o zasoby stanowiące podstawę prawnej ochrony obszaru. Dwie kolejne dotyczą społeczności lokalnej. Bardzo ważne jest kształtowanie prawidłowego rozwoju społeczno-gospodarczego na omawianym obszarze. Mieszkańcy tego szczególnego miejsca muszą mieć zapewnione odpowiednie warunki życia. Zasady te nie są obecnie realizowane, o czym świadczy chociażby wysoka stopa bezrobocia,

duży odpływ mieszkańców oraz niedostatecznie rozwinięta sieć usług. Społeczność lokalna nie docenia walorów środowiska przyrodniczego, postrzegając jego ochronę jako wyraźne ograniczenie wszelkich działań.

Jakie mogą być sposoby realizacji przedstawionych zasad ładu przestrzennego?

- Realizacja zasady 1 i 2 ma polegać na wyznaczeniu trzech kategorii obszarów:

A. Obszary o unikatowych wartościach przyrodniczych, podlegające ochronie bezpośredniej zasobów przyrodniczych. Na obszarach tych należałoby wyeliminować możliwości przekształcania przestrzeni i zasobów środowiska lub ewentualnie ograniczyć do minimum ingerencję w środowisko przyrodnicze – szczególnie poprzez ustalenie możliwości „penetracji” związanej z ruchem turystycznym jedynie na ściśle wyznaczonych trasach i w punktach turystycznych. Należy dać możliwość przeprowadzania priorytetowych inwestycji liniowych (sieciowych infrastruktury

technicznej lub komunikacyjnej) o znaczeniu ponadlokalnym.

B. Obszary o znaczących wartościach przyrodniczych, podlegające ochronie pośredniej zasobów przyrodniczych (dopuszczalny rozwój wybranych form zagospodarowania przestrzennego o ustalonych ograniczeniach rodzaju przeznaczenia i funkcji terenów oraz szczególnych warunkach zabudowy terenu).

C. Obszary niewyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, niepodlegające ochronie zasobów przyrodniczych (planowany rozwój zagospodarowania nie jest ograniczany walorami środowiska przyrodniczego oraz nie przewiduje się szczególnych ustaleń dotyczących jego ochrony).

Taka strukturalizacja przestrzeni Parku Krajobrazowego Dolina Baryczy pozwoli na prowadzenie konsekwentnej polityki przestrzennej i eliminację już istniejących oraz zapobieganie potencjalnym konfliktom funkcjonalno-przestrzennym.

- Realizacja zasady 3 to takie planowanie społeczno-gospodarcze i przestrzenne, które sprzyja tworzeniu miejsc pracy, polepszeniu dostępu do usług handlu, oświaty, ochrony zdrowia, obiektów kultury, terenów sportu i rekreacji.

- Realizacja zasady 4 to umożliwienie rzeczywistego udziału społeczności lokalnej w procesie planowania przestrzennego,

współodpowiedzialność za decyzje planistyczne, uwzględnienie tradycji miejsca, budowanie szacunki i przywiązania do najbliższego otoczenia.

- Realizacja zasady 5 to opracowanie dla całego obszaru Parku Krajobrazowego Dolina Baryczy jednolitych (pod względem zasad i zakresu ochrony) studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz bezwzględne, pełne pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.
- Realizacja zasady 6 to opracowanie i uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Racjonalne oznacza oszczędne gospodarowanie przestrzenią, zachowanie przestrzeni pól, lasów, stawów, „nierozciąganie” zabudowy i innych elementów zagospodarowania przestrzennego, aby nie przerywać korytarzy ekologicznych, czy powodować fragmentację siedlisk.
- Realizacja zasady 7 to zapewnienie pomocy w „zabezpieczeniu ryzyka”, tworzenie oferty kompleksowej, złożonej, różnorodnej w celu przyciągnięcia klienta.
- Realizacja zasady 8 to sformułowanie szczegółowych ustaleń w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dotyczących kompozycji przestrzennej (estetycznego aspektu ładu przestrzennego) oraz wa-

runków kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Konsekwentna realizacja przedstawionych zasad pozwoli na minimalizację istniejących i potencjalnych konfliktów funkcjonalno-przestrzennych oraz przyczyni się do harmonijnego rozwoju obszaru, da podstawę rozwoju społeczno-gospodarczego przy szczególnej dbałości o środowisko przyrodnicze (ryc. 3).

Mierniki ładu przestrzennego

Measurements of spatial order

W celu sprawdzenia czy polityka przestrzenna prowadzona na danym obszarze realizuje w sposób prawidłowy zasady ładu przestrzennego należałoby wprowadzić następujące mierniki:

- Diagnoza stanu środowiska naturalnego, monitoring zmian.
- Określenie stopnia zadowolenia społecznego.

- Odpowiedź na pytanie: czy na analizowanym obszarze występują konflikty przestrzenne, jakie i w jakim wymiarze?
- Monitorowanie poziomu stopy życiowej.
- Badanie stopnia uporządkowania i harmonii struktur przestrzennych.
- Badanie zmian w postrzeganiu (atrakcyjności) regionu z zewnątrz.
- Monitorowanie zmian liczby osób odwiedzających region.

Podsumowanie

Conclusion

Indywidualne podejście do ustalenia zasad ładu przestrzennego każdej jednostki terytorialnej oraz obszarów wyróżnionych na podstawie cech szczególnych wydaje się niezbędnym warunkiem prawidłowego prowadzenia polityki przestrzennej. Głównym celem gospodarowania na danym obszarze jest zapewnienie racjonalnego i nieprzerwanego rozwoju społeczno-gospodarczego,

Ryc. 3. Staw Słoneczny Górny – przykład bogactwa przyrodniczego obszaru Doliny Baryczy

Fig. 3. Słoneczny Górny Pond – an example of natural richness of the area of Barycz Valley

przy uwzględnieniu zasobów środowiska naturalnego. Jest to kwestia niezwykle trudna szczególnie na obszarach, na których zasoby środowiska przyrodniczego podlegają szczególnej ochronie. Dochodzi tu często do konfliktów, których podstawą jest niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Ochrona zasobów przyrodniczych w świadomości władz gmin i mieszkańców kojarzona jest często z dużymi ograniczeniami w działalności inwestycyjnej. Nierzadko wymaga ona większych nakładów finansowych. Należy pamiętać, że wyjątkowość wartości i walorów przyrodniczych danego miejsca może stanowić także podstawę rozwoju społeczno-gospodarczego. Pogodzenie potrzeb ludzkich i wymogów środowiska przyrodniczego powinno stanowić fundament formułowania zasad ładu przestrzennego danego obszaru.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs made by author.

Beata Warczewska

Katedra Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Department of Spatial Management
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Przypisy

¹ Fragment tekstu autorka wygłosiła na warsztatach zorganizowanych przez Dolnośląską Fundację Ekorozwoju wiosną 2008 r. w Miliczu.

² O wyjątkowej wartości miejsca napisano w artykule opublikowanym w numerze 4/2008

„Architektury Krajobrazu”, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław, s. 41–44.

Literatura

1. Borys T., 2004, *Problem wymierności ładu przestrzennego* [w:] „Ekonomiczne aspekty gospodarki przestrzennej” pod red. T. Laguny, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, t. 1.
2. Gorzelak G., 2003, *Szkic o wymiarach ładu przestrzennego* [w:] „Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego” pod red. T. Ślęzaka i Z. Ziolo, Biuletyn PAN KPZK, Warszawa, z. 205, s. 55–69.
3. Jałowiecki B., 2003, *Ład społeczny, ład przestrzenny* [w:] „Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego” pod red. T. Ślęzaka i Z. Ziolo, Biuletyn PAN KPZK, Warszawa, z. 205, s. 45–53.
4. Koc J., 2004, *Założenia, uwarunkowania i realizacja polityki ekologicznej* [w:] „Ekologiczne aspekty gospodarki przestrzennej” pod red. T. Laguny, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, t. 2, s. 11–25.
5. Kołodziejcki J., 2001, *Europejskie i krajowe uwarunkowania strategii równoważenia rozwoju polskich miast* [w:] „Trwały rozwój polskich miast nowym wyzwaniem dla planowania i zarządzania przestrzenią” pod red. E. Heczko-Hyłowej, Politechnika Krakowska, Kraków, s. 15–29.
6. Lorens P., 2003, *Zrównoważony rozwój a gospodarka przestrzenna*

[w:] „Zarządzanie zrównoważonym rozwojem Agenda 21 w Polsce – 10 lat po Rio” pod red. Tadeusza Borysa, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 130–152.

7. Mierzejewska L., 2003, *Rozwój zrównoważony jako kategoria ładu przestrzennego* [w:] „Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego” pod red. T. Ślęzaka i Z. Ziolo, Biuletyn PAN KPZK, Warszawa, z. 205, s. 127–140.
8. Parysek J. J., 2003, *Ład przestrzenny jako kategoria pojęciowa i planistyczna* [w:] „Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego” pod red. T. Ślęzaka i Z. Ziolo, Biuletyn PAN KPZK, Warszawa, z. 205, s. 111–126.
9. Parysek J. J., 2006, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
10. Ptaszycka-Jackowska D., Baranowska-Janota M., 1998, *Przyrodnicze obszary chronione. Możliwości użytkowania*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa.
11. Warczewska B., Warczewski W., 2008, *Kształtowanie ładu przestrzennego* [w:] „Ochrona przyrody i krajobrazu Doliny Baryczy. Wskazówki do planowania przestrzennego: pod red. S. Lubaczewskiej i K. Tokarczyk-Dorociak, Polskie Towarzystwo Przyjaciół Przyrody „Pro Natura”, Wrocław.
12. Znaniecki F., 1971, *Nauki o kulturze*, PWN, Warszawa, s. 26 (podano za Jałowieckim 2003).